

Deel 1: spitssnuitdolfijnen

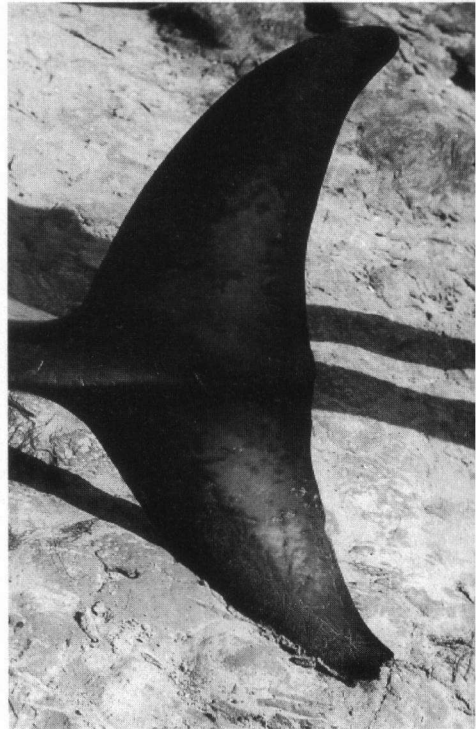
Vreemde walvissen op onze kusten

Chris Smeenck, Marjan Addink & Manuel García Hartmann

Augustus is niet alleen de maand waarin vakanties eindigen en de scholen weer beginnen, het is ook een maand waarin soms zeldzame walvisachtigen aanspoelen op onze kust. Op 5 augustus 1992 strandde er bij Borssele (Zeeland) een spitssnuitdolfijn. Ruim een jaar later, op 25 augustus 1993, strandde bij Hargen aan Zee (Noord-Holland) een nog levende butskop. Deze twee soorten vertegenwoordigen een groep tandwalvissen waarover nog weinig bekend is.

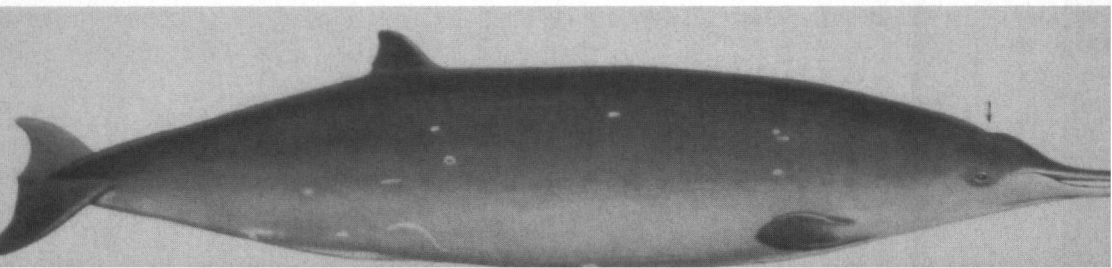
Spitssnuitdolfijnen

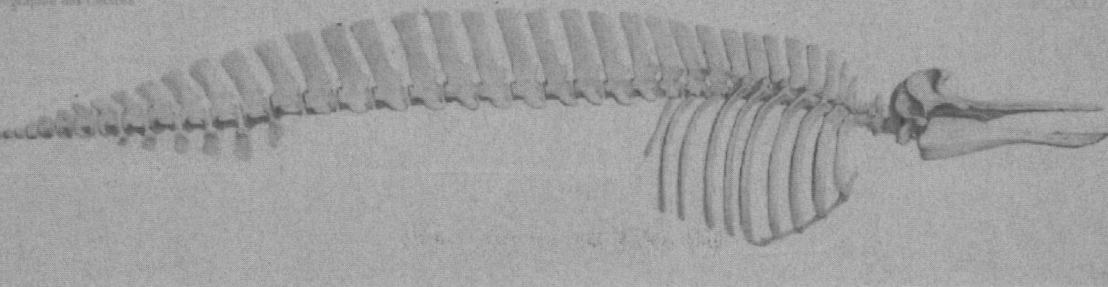
De noordatlantische spitssnuitdolfijn *Mesoplodon bidens* en de butskop *Hyperoodon ampullatus* behoren tot de familie Ziphiidae, in het Nederlands spitssnuitdolfijnen genaamd. Het zijn grote, dolfijnachtige dieren met een lange, smalle snuit. De keel vertoont twee opvallende lengtegroeven, die samen een soort V vormen. De schedel heeft een merkwaardige dikke, gedraaide kam, die naar voren steekt tot boven de neusgaten. Het gebit is bij de meeste soorten gereduceerd tot twee tanden in de onderkaak, die bij vrouwtjes bovendien in het tandvlees verborgen blijven. Bij de mannetjes van sommige soorten groeien ze uit tot kleine slag tanden, die kennelijk veelvuldig in contacten met soortgenoten worden gebruikt: spits-

Staart van *M. bidens*, Borssele, augustus 1992. De achterrand is bijna recht. Foto H. Zandstra

M. grayi, gestrand bij Den Haag, december 1927. Het pijltje duidt de plaats van de ademopening aan. De rij tandjes in de bovenkaak is nog juist te zien. Tekening van M.A. Koekoek

snuitdolfijnen zitten vaak onder de krasen (litttekens). De staartvin van de Ziphiidae heeft een vrijwel rechte achterrand en dus geen inkeping in het midden, zoals bij andere walvissen en dolfijnen. De rugvin is naar verhouding klein.

Alle soorten leven in de open, diepe oceaan. Het zijn goede duikers, die lang onder water kunnen blijven; ze leven vooral van inktvis. Verder zijn spitsnuitdolfijnen weinig opvallend in hun gedrag. Ze maken meestal geen grote sprongen, komen (behalve de butskop) niet op schepen af en laten vaak niet meer van zich zien dan de rugvin, die snel weer verdwijnt. Het is geen wonder dat we nog maar weinig van deze dieren weten. Het is zelfs nog niet duidelijk hoeveel soorten er precies zijn. Er zijn er nu 19 bekend; 13 daarvan behoren tot het geslacht *Mesoplodon*. Enkele zijn nog nooit in levenden lijve gezien en één soort kent men slechts van twee verweerde schedels, gevonden op tropische stranden. Vrijwel zeker zwemmen er één of meer soorten rond die nog geen wetenschappelijke naam hebben, en dat voor zulke grote zoogdieren. Ook daardoor hebben de spitsnuitdolfijnen iets geheimzinnigs.

Gestrande exemplaren vormen vrijwel de enige bron van informatie over deze groep. Uitzonderingen hierop zijn de soorten die bejaagd werden, zoals de butskop; over deze dieren weten we wat meer. In dit artikel bespreken we enkele spitsnuitdolfijnen van het geslacht *Mesoplodon*; in een volgend nummer komt de butskop aan de beurt.

Mesoplodon in Nederland en België

De noordatlantische spitsnuitdolfijn *M. bidens* wordt ongeveer 5 meter lang. Hij komt alleen voor in de noordelijke Atlantische Oceaan. Het verspreidingscentrum ligt mogelijk in de diepe wateren bij Noorwegen, de Fär-Öer en Shetland (Evans, 1991); ook de noordelijke Noordzee hoort wellicht tot zijn normale verspreidingsgebied. Aan de

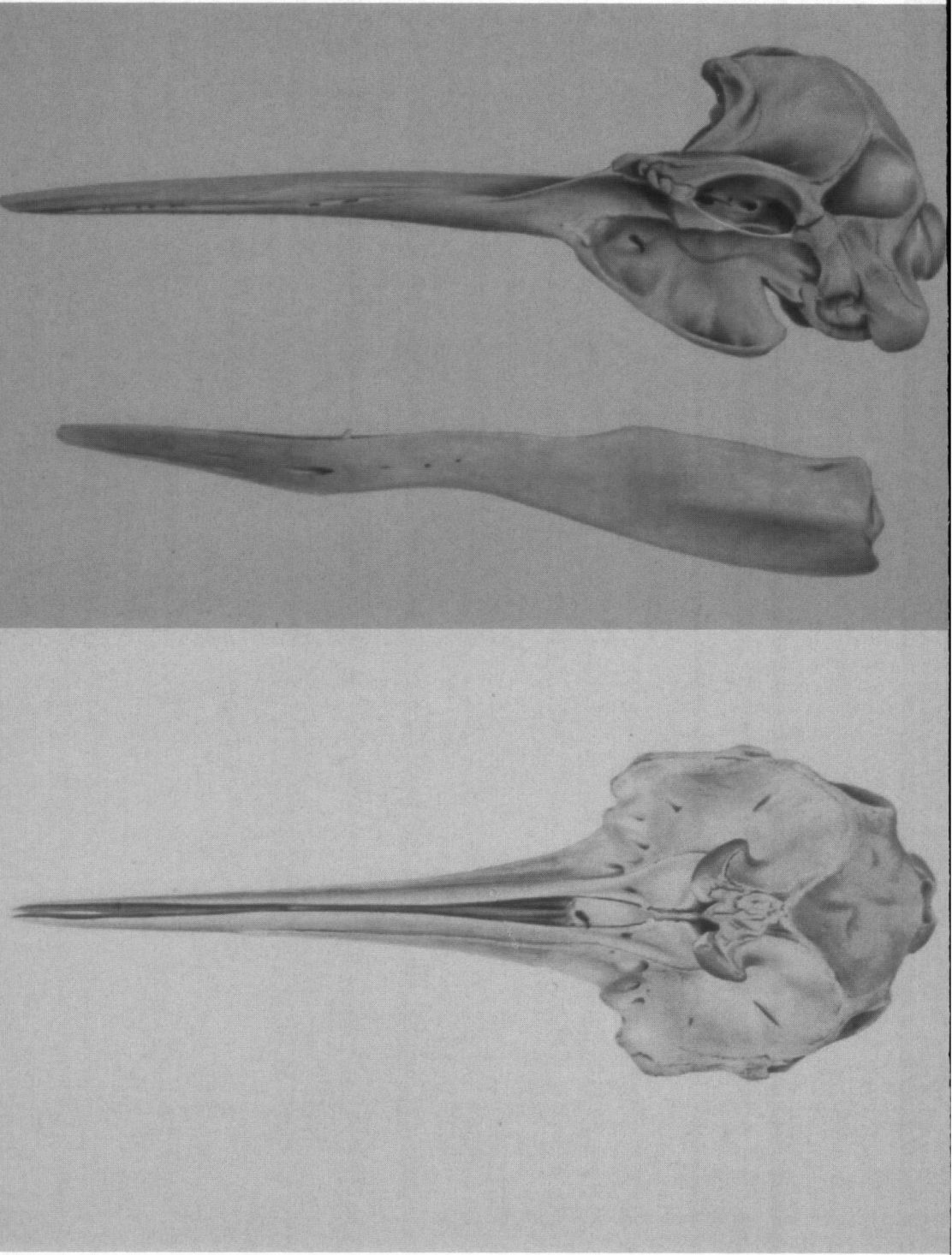

Het skelet van *M. bidens*, gestrand bij Oostende, augustus 1835. De borstvin ontbreekt op deze afbeelding. Uit: P.J. Van Beneden en P. Gervais, *Ostéographie des cétacés*, 1839.

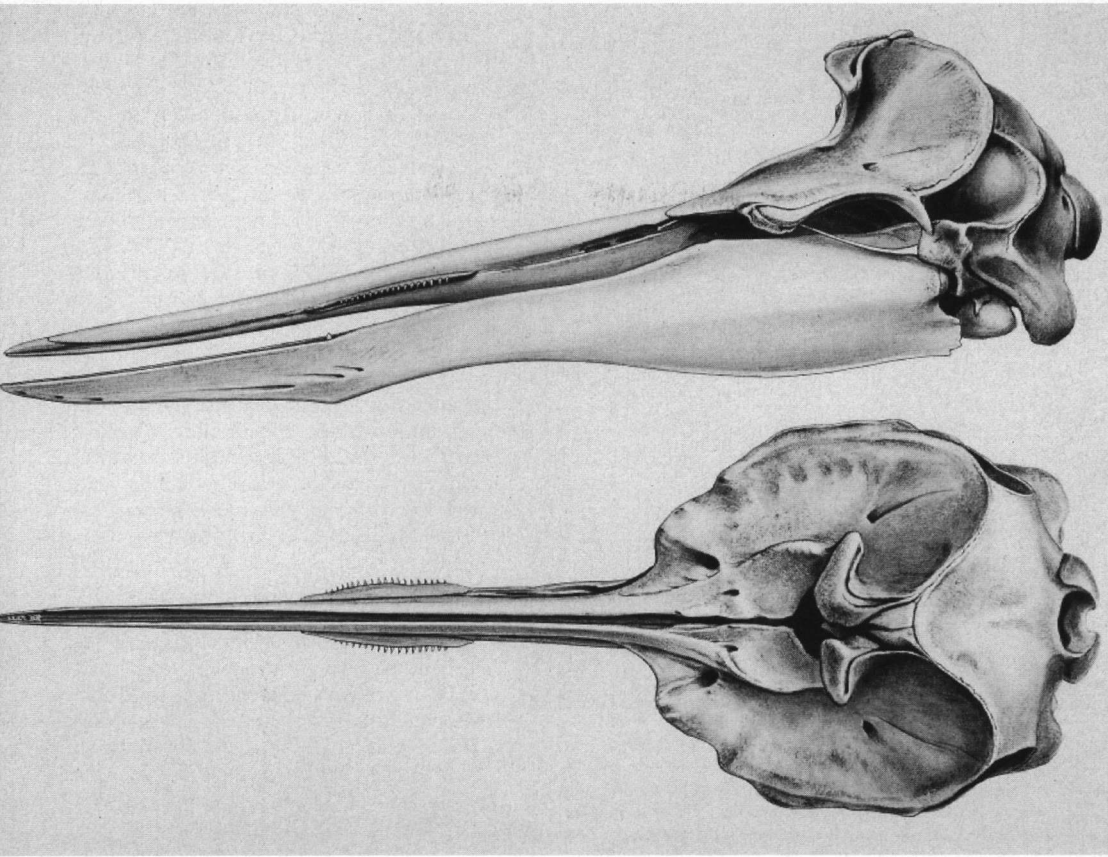
De sterk geplooide darmwand van *M. bidens*, Borssele, augustus 1992. Foto M. García Hartmann

Amerikaanse kant van de oceaan is deze soort slechts enkele malen gevonden (Mead, 1989).

De eerste vondst voor België dateert van augustus 1835: een wijffe dat levend strandde bij Oostende. Dit was pas het vierde exemplaar dat er van die soort bekend werd. Het skelet bevindt zich in het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen (KBIN) te Brussel (De Smet, 1974) en is in vele anatomische publicaties afgebeeld. De geschiedenis van de eerste gedocumenteerde stranding in Nederland is nogal curieus. In september 1896 spoelde er een grote, nog levende dolfijn aan op Tholen. Het was een drachtig wijffe en tijdens de stranding werd het jong geboren of geaborteerd; dit stak half uit het moederlichaam, toen het dier stierf. Wijffe en jong werden ter plaatse begraven. Pas in 1922 hoorde de pionier van

Schedels van *M. bidens* (L) en *M. grayi* (R), collectie RMNH. Beide dieren zijn wijfjes, de tanden in de onderkaak zijn klein. De tandjes in de bovenkaak van *M. grayi* zijn onmiskenbaar. Let ook op de vooruitstekende schedelkam. Tekeningen van R. van Assen (*M. bidens*) en M.A. Koekkoek (*M. grayi*)

het walvisonderzoek in Nederland, A.B. van Deirse uit Rotterdam, van deze vondst. Begin januari 1923 organiseerde hij een reis naar Tholen. Dat was in die tijd een hele expeditie: eerst naar Bergen op Zoom, waar hij een ploeg van 12 gravers ronselde, de volgende dag door naar Tholen. Op aanwijzing van de vinder lukte het inderdaad om het hele skelet, op enkele kleine botjes na, op te graven. Alleen van het jong was niets meer terug te vinden. Pas toen bleek dat het hier om een spits-snuitdolfijn ging. Het geraamte werd door Van Deirse met veel zorg in elkaar gezet en prijkt nu in het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden (thans officieel Nationaal Natuurhistorisch Museum geheten); zie verder Van Deirse (1923). Het mag een wonder heten dat dit exemplaar, na ruim 26 jaar onder de grond, in zo'n goede staat is geborgen.

Op de Nederlandse en Belgische kust zijn in deze eeuw nog 13 strandingen bekend geworden waarbij de soort met zekerheid kon worden gedetermineerd:

9 in Nederland, 4 in België. Met de twee vondsten uit de vorige eeuw komen we dus op 10 gevallen in Nederland, 5 in België. Twee van de Belgische strandingen hadden betrekking op een moeder met kalf: bij Wenduine in augustus 1933 en bij Bredene in oktober 1972 (De Smet, 1974, 1981). Het jong van 1972 heeft nog enkele dagen geleefd in het dolfinarium van Harderwijk (Dudok van Heel, 1974). Bij twee van de Nederlandse strandingen ging het om twee wijfjes tegelijk: op Texel in juli 1947 en bij Castricum in juli 1952. Van de 14 goed gedocumenteerde strandingen (van één vondst is de datum niet bekend) vallen er 12 in de maanden juli-september. Ook van de 43 strandingen die van 1911 tot 1985 op de Britse Eilanden werden genoteerd, viel het merendeel in deze periode (Evans, 1991). We weten niet of een deel van de populatie 's zomers dichterbij de kust komt of de Noordzee een eind binnenzwermt, of dat het hier echte trekbewegingen betreft.

De spitsnuitdolfijn van Borssele op de snijtafel in Leiden. Bij wijfjes zitten de tanden verborgen in het tandvlees. De ademopening ligt vlak achter het bolle voorhoofd. Eén van de keelgroeven is duidelijk te zien, evenals de donkere vlekking op de buik. Eén van de auteurs (MGH) in actie, links D.G. Reeder, preparateur van het RMNH. Foto H. Kuipers

De spitsnuitdolfijn van Borssele

De spitsnuitdolfijn die in augustus 1992 strandde bij Borssele, kon slechts met grote moeite worden geborgen. Het dier lag onderaan de dijk en was lastig bereikbaar voor het zware materieel dat nodig was om het karkas op het droge te krijgen. Bovendien kwam de vloed razendsnel op toen wij bezig waren, en dreigde het beest weg te drijven. Dit werd voorkomen door het met een touw te verankeren. Intussen had Henk Zandstra van het consultantschap NBLF Zeeland, die de melding als eerste had gekregen en de soort direct had herkend, logistieke hulp georganiseerd. Maar de laadschop die de dolfijn aan land moest trekken, zakte weg in de weke blubber en verdween bijna, met dolfijn en al, de Schelde in. Een grote kraan kon laadschop en walvis gelukkig net op tijd hogerop trekken. Met enige moeite lukte het om het dier in een vrachtwagentje te hijsen, waarna het richting Leiden werd afgevoerd.

De volgende dag was het nog een hele toer om het dier vanuit de auto op de snijtafel te krijgen; ook dat duurde nog eens drie uur. Het was een wijfje van 4,15 meter lang met een geschat gewicht van circa 800 kilo, dat nog niet geslachtsrijp bleek te zijn. Al tijdens het bergen was ons opgevallen dat de lichte onderzijde van de dolfijn geheel vlekkelig rood was aangelopen. Datzelfde hadden we gezien aan de jonge spitsnuitdolfijn die in september 1977 op Goeree was gestrand, en dit verschijnsel is ook door anderen beschreven. Een dergelijke verkleuring van de huid ontstaat na de dood, door het barsten van de onderhuidse bloedvaten. Ook dit dier vertoonde de voor spitsnuitdolfijnen gebruikelijke krassen. Het lichaam was van binnen niet meer zo vers als we hadden gehoopt: door zijn dikke speklaag blijft een walvis of dolfijn ook na de dood nog lange tijd warm van binnen. Het rottingsproces gaat daardoor zeer snel, terwijl het dier er van buiten nog vers uitziet en koud aanvoelt. Toch was duidelijk dat de dolfijn al één of meer weken ziek geweest was. De speklaag was aan de dunne kant en mat slechts 2,95 centimeter, wat waarschijnlijk wijst op een behoorlijk gewichtsverlies. De maag bevatte geen voedselresten, maar in de dunne darm vonden we een klein aantal visbotjes.

De dolfijn had geleden aan een ernstige darminfectie; dit was vrijwel zeker de doodsoorzaak. De precieze aard van de infectie kon niet meer worden vastgesteld. Ook de blaas was ontstoken en bevatte pus. De kleppen van de aorta vertoonden tekenen van fibrose (verdikking van het weefsel), wat de bloedsomloop moet hebben belemmerd. Aan de te lichte kleur van de hartspier was te zien dat het dier aan behoorlijke stress leed en circulatieproblemen had, toen het stierf. Dit kan zeer wel het gevolg geweest zijn van de pijn die de darminfectie veroorzaakt moet hebben.

Enkele interessante anatomische bijzonderheden vielen op. Tussen de tweede maag en het begin van de twaalfvingerige darm bevond zich een structuur met een serie blindzakken en kleppen, die kennelijk karakteristiek is voor deze dolfijnen. De binnenwand van de darm was niet glad, zoals bij andere walvisachtigen, maar sterk geplooid; de plooiën vormden een regelmatig netwerk van ruiten. Waarschijnlijk dienen deze plooiën ter vergroting van het resorptieoppervlak van de darm, waardoor de

lengte van dit orgaan niet zo groot hoeft te zijn. De borst- en buikholte leek dan ook kleiner dan voor zo'n groot dier te verwachten is. Het hart woog 2,8 kilo en was eveneens lichter en kleiner dan we hadden verwacht. De binnenzijde van de aorta was licht roestbruin gekleurd; bij vrijwel alle andere Cetacea is deze wit.

Levenswijze

Over het sociale leven van spitssnuitdolfijnen weten we vrijwel niets. Van enkele *Mesoplodon*-soorten bestaat het vermoeden dat ze voorkomen in kleine groepen van 3-15 dieren, afhankelijk van de soort. Van *M. grayi* is echter een massastrandings bekend van 25 exemplaren op de Chatham-Eilanden, ten oosten van Nieuw-Zeeland (Baker, 1983).

De schaarse gegevens over de maaginhoud van spitssnuitdolfijnen wijzen erop, dat inktvissen voor alle soorten het voornaamste voedsel vormen; maar ook visresten zijn, net als bij ons dier, een enkele maal gevonden. Zo had een onlangs in Schotland aangespoeld exemplaar een groot aantal resten van de zilverkabeljauw *Gadiculus thori* in zijn maag. Dit is een kleine, op de zeebodem levende vis, die tot circa 600 meter diepte voorkomt. Men vermoedt dat ook inktvissen op vrij grote diepte worden gevangen.

M. bidens, circa 5 meter lang, gestrand bij Hoek van Holland, september 1911. Foto walvisarchief RMNH, Leiden

Raadsels en nieuwe ontdekkingen

In het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie hangt het skelet van een heel bijzondere *Mesoplodon*. Op 10 december 1927 spoelde er een spitssnuitdolfijn aan bij Kijkduin, gemeente Den Haag. Het 4,60 meter lange, vrij jonge wijfje werd naar Leiden vervoerd, waar het werd gefotografeerd en getekend en waar het skelet werd geprepareerd. Als vanzelfsprekend werd het ingeschreven onder *M. bidens*. In 1950 echter ontdekte prof. H. Boschma, directeur van het museum, dat de schedel afweek van de andere exemplaren van de noordatlantische soort. Het opvallendste kenmerk was een rij kleine tandjes in de bovenkaak. Rudimentaire tandjes komen wel vaker voor bij spitssnuitdolfijnen, maar zo'n fraaie en symmetrisch ontwikkelde tandenrij leek toch wat vreemd. Al gauw kwam Boschma tot de conclusie dat het hier ging om een geheel andere soort, de al eerder genoemde *M. grayi* (zie Boschma, 1951). Deze komt voor in alle zuidelijke zeeën en is gevonden in het zuiden van Zuid-Amerika, Afrika en Australië en in de wateren rondom Nieuw-Zeeland. Latere vergelijking met

materiaal uit Nieuw-Zeeland heeft de determinatie van Boschma bevestigd.

Het aanspoelen van deze zuidelijke spitsnuitdolfijn in Nederland is nog steeds één van de meest raadselachtige strandingsgevallen. Hoe kwam dit dier in de Noordzee terecht? Heeft het de halve wereld overgezwommen, dwars door de tropen heen? Hoezeer men de laatste jaren ook heeft gelet op gestrande spitsnuitdolfijnen, *M. grayi* is nooit meer op het noordelijk halfrond gevonden. Dit maakt het idee dat er ook een noordatlantische populatie van deze soort zou kunnen zijn, niet zo waarschijnlijk. Toch zou een dergelijk verspreidingspatroon: circumpolair in zuidelijke wateren, ontbrekend in de tropen en dan weer met een noordatlantische populatie, niet uniek zijn. De griend *Globicephala melas* heeft een dergelijke verspreiding, en ook de butskop, zij het dan dat de butskoppen uit zuidelijke wateren tot een andere soort gerekend worden.

Niet minder dan 9 van de 13 thans bekende *Mesoplodon*-soorten zijn pas in deze eeuw ontdekt. De nieuwste in deze reeks is in 1991 beschreven van de kust van Peru, door onder andere onze Belgische collega Koen Van Waerebeek. Weliswaar was reeds geruime tijd bekend dat hier een spitsnuitdolfijn voorkwam die nog geen naam had, maar totdat er enkele gestrande en gevangen exemplaren beschikbaar kwamen, kon men geen goede beschrijving opstellen. De dieren zwemmen nu rond onder de naam *Mesoplodon peruvianus* (Reyes et al., 1991). Het is de kleinste vertegenwoordiger van deze groep: de mannetjes worden nog geen 4 meter lang. Inmiddels is deze soort ook in Mexico gevonden. Eén van de schedels uit Peru is in 1993 verworven door het museum in Leiden: een aanwinst waar we bijzonder blij mee zijn. Een ander exemplaar bevindt zich in het KBIN te Brussel.

En nu is het wachten op de volgende ontdekking in deze familie van diepzee-dolfijnen. Het blijft spannend.

Literatuur

- Baker, A.N., 1983. Whales and dolphins of New Zealand and Australia. Victoria University Press, Wellington.
 Boschma, H., 1951. Faunistische mededeling. De Levende Natuur 54: 51-56.
 Deinse, A.B. van, 1923. De tweetandige spitsnuitdolfijn van Tholen, 1896-1923. De Levende Natuur 28: 88-90.

Voor onderzoek aan gestrande walvisachtigen is het van belang dat elk dier zo spoedig mogelijk op onderstaande telefoonnummers aan het museum wordt doorgegeven. Ook meldingen van rotte karkassen zijn welkom: vaak is daaraan nog van alles te zien. Het museum probeert steeds zo veel mogelijk exemplaren te bergen en nader te onderzoeken. C. Smeenk of M.J. Addink, Nationaal Natuurhistorisch Museum, tel. 071-143844; buiten werktijd ook: 071-175066.

- Dudok van Heel, W.H., 1974. Remarks on a live ziphiid baby (*Mesoplodon bidens*). Aquatic Mammals 2 (2): 3-7.
 Evans, P.G.H., 1991. Family Ziphiidae (beaked whales): 320-325. In: G.B. Corbet & S. Harris (eds.). The handbook of British mammals. Third edition. Blackwell Scientific Publications, Oxford.
 Mead, J.G., 1989. Beaked whales of the genus *Mesoplodon*: 349-430. In: S.H. Ridgway & R. Harrison (eds.). Handbook of marine mammals. Vol. 4. River dolphins and the larger toothed whales. Academic Press, London.
 Reyes, J.C., J.G. Mead & K. Van Waerebeek, 1991. A new species of beaked whale *Mesoplodon peruvianus* sp. n. (Cetacea: Ziphiidae) from Peru. Marine Mammal Science 7: 1-24.
 Smet, W.M.A. De, 1974. Inventaris van de walvisachtigen (Cetacea) van de Vlaamse kust en de Schelde. Bulletin Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, Biologie 50 (1): 1-156.
 Smet, W.M.A. De, 1981. Gegevens over de walvisachtigen (Cetacea) van de Vlaamse kust en de Schelde uit de periode 1969-1975. Bulletin Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, Biologie 54 (4): 1-34.

Chris Smeenk & Marjan Addink, Nationaal Natuurhistorisch Museum, Postbus 9517, 2300 RA Leiden.
 Manuel García Hartmann, Zeehondencreche Pieterburen, Hoofdstraat 94a, 9968 AG Pieterburen.